

Kriza morala i ekonomska kriza

Armin Vlajčić

Ekonomski fakultet (Master studij), Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Rezime

Ekonomske krize imaju različite uzroke i posljedice na čovjeka, njegovu porodicu i društvo u cjelini. Posljednje dvije snažne krize koje potresaju savremeni svijet nazivamo globalnom ekonomskom krizom i evropskom dužničkom krizom. One imaju razoran utjecaj na nacionalne ekonomije, a time i na čovjeka kao subjekta ekonomskog razvoja. U analizama njihovih uzroka kao da se nastoji prikriti ono što im je zajedničko ili ono što se nalazi u suštini njihova nastanka, a što prepoznajemo kao krizu morala. Bez preciznog utvrđivanja uzroka teško će biti definirati načine izliječenja. Ovaj rad bavi se pitanjem krize morala kao temeljnog uzročnika aktuelnih ekonomskih kriza. Istražuje karakteristike materijalističkog, u osnovi sekularističkog, pogleda na svijet i polemizira s nekim od temeljnih postulata na kojima počiva ovaj sistem vrijednosti. U navedenom kontekstu autor ukazuje na različit pristup “čovjeka ekonomije” u odnosu na “čovjeka u vjeri” (odnosno “čovjeka u islamu”). Predstavlja se islamski pogled na globalnu finansijsku krizu i ističe značaj promocije moralnih i etičkih vrijednosti koje ne ostavljaju prostora čovjekovu egoizmu. Moralni kodeks davno je definiran i sasvim jasan, a na čovjeku i društvu obaveza je da ga u praksi provedu. To podrazumijeva prilično zahtjevan posao koji pretpostavlja moralni preodgoj čovjeka kao glavnog uzročnika ekonomskih i svih ostalih kriza. To je siguran put koji vodi otklanjanju suštinskog uzroka, a time i prevenciji nastanka i razvoja novih kriza.

1. Uvod

U PRINCIPU, svaki ekonomski sistem, barem teorijski, ima jednaku polaznu osnovu – osigurati dobrobit za sva ljudska bića. Međutim, u praksi su rezultati često suprotni. Za realizaciju bilo kojeg sistema vrijednosti nužno je mnogo više dobrovoljne dosljednosti svih članova određene društvene zajednice, ujedno i moralne savjesti koja vrlo često nije predmet zakonskog teksta i obligacije članova društva. Dakako, ni svi sistemi vrijednosti nisu jednako kvalitetni niti nude sveobuhvatna rješenja. Neki od sistema naginju ka materijalnom, neki od sistema preferiraju duhovno, neki, pak, podvlače javno, dok drugi daju prednost prije svega privatnom vlasništvu. Svi spomenuti sistemi predstavljaju “parcijalna” rješenja koja apsolutno nisu u mogućnosti zadovoljiti potrebe individue kao materijalno-duhovnog bića, niti mogu odgovoriti na kompleksne zahtjeve bilo koje heterogene društvene zajednice. Ukoliko prihvatimo sve navedene postavke, postavlja se logično pitanje: da li uopće postoji savršeni sistem vrijednosti, te ako i postoji, zbog čega nema praktičnih rezultata tog sistema? U čemu je, dakle, problem? Smatramo da su dva esencijalna problema nerealizacije te savršene teorije života ovoga svijeta. Prvi problem, veoma često, kvalitativne je prirode i očituje se u nerazumijevanju Poruke i pogrešnoj primjeni iste. Drugi je problem kvantitativnoga karaktera, rekli bismo i sudbinskog, i očituje se u slabom odzivu Poruci.

Kao ilustraciju, navest ćemo da će neki “ekonomski eksperti”, izgovor i opravdanje za ugodan život svih ljudi na Zemlji tražiti u “nedovoljnoj količini potrebnih resursa”. Ovo jednostavno ne možemo prihvatiti, jer kako da u nekim mjestima planete Zemlje ima izobilja, raskoša, luksuza, rasipanja, a drugim, pak, ekstremnog siromaštva, borbe za koru hljeba i kap vode. Problem apsolutno nije u resursima; njih ima više nego dovoljno da bi se zadovoljile potrebe svih. Naprotiv, problem leži u egoizmu pojedinaca i moćnika koji ne žele jednako drugima kao i sebi samima, i stoga druge isključuju iz procesa raspodjele resursa. Zašto je to tako, zašto su ove realne činjenice toliko proste i bolne? Odgovor možemo pronaći u učenjima i filozofijama vladajućih sistema. Kako ti sistemi gledaju na život, univerzum, stvorenja, Stvoritelja, moral, različitost, pojam vlasništva? U tome treba tražiti uzroke svih neprilika i kriza koje nas globalno pogađaju.

2. Kapitalizam vs. marksizam

Filozofija kapitalizma, koja se uspostavlja u XVIII i XIX st., pokušala je ponuditi odgovore na esencijalna pitanja života pod utjecajem *duha vremena* koji je, i još je uvijek, materijalistički i sekularni. Ovo učenje pojavilo se u Evropi kao reakcija na metafizičke vrijednosti iza kojih je stajala tadašnja Crkva. Posljedično, ova filozofija propagirala je učenje da je cijeli univerzum nastao potpuno slučajno kao proces evolucije, bez Kreatora, bez cilja. Samim tim, ako je cijeli univerzum nastao slučajnom evolucijom, i čovjek se, kao integralni dio tog univerzuma, razvio procesom evolucije. Ako je već tako, onda je čovjek biće koje nema pozadinu, nema svrhu postojanja, nema misiju koju treba obaviti, niti propisanih mjerila kojih se treba držati.

Iako su se religijska učenja opirala ovoj filozofiji, ideja sekularizma postepeno je rasla i širila se diljem svijeta, na samo u zemljama Zapada. Paralelno dolazi i do značajnog poniranja temelja etičkih vrijednosti u društvima. Napuštanjem morala nastaje vakuum koji se nastojao nadomjestiti konceptima tipa *borba za egzistenciju, najjači opstaju*, sve to pod velikim utjecajem teorije koja će se krajem XIX st. nazvati teorijom socijaldarvinizma. Utilitarizam je postao koncept kojim se nadomještala praznina nastala napuštanjem moralnih kodeksa i kojim se htjelo definirati i odrediti šta je *dobro* a šta *loše*, šta je *ispravno* a šta *pogrešno*, kako bi se, umjesto apsolutnih moralnih principa, veoma relativno, pojasnilo na koji se način dopijeva do osjećanja unutrašnjeg *zadovoljstva* i svima neželjene *tuge*. Posljedično, ljudsko biće postaje nezasita mašina koja prioritetno stremlje maksimalizirati isključivo svoje interese, ne gledajući kako doći do tog cilja (jer, cilj opravdava sredstvo). Ovakav ambijent izrodio je "čovjeka ekonomije-homo oeconomicus", koji je poslužio kao glavni element nastanka moderne ekonomije.

Dakle, suština misije "čovjeka ekonomije" postaje isključivo ostvarivanje ličnih interesa (self-interest). Ostvariti svoje interese i nije potpuno pogrešna misija, uz uvjet da se interesno posmatra i druga strana kovanice. Drugim riječima, moguće je ostvariti svoje lične interese ako bi se primarno nastojalo služiti općim interesima, interesima društvene zajednice. Međutim, "čovjeka ekonomije" najbolje je, pomalo ironično, opisao nobelovac prof. Milton Friedman, rekavši: "Čovjek ekonomije ima samo jednu jedinu odgovornost prema svojoj društvenoj zajednici,

a to je da sebi obezbijedi što veći profit.” Pitanje se nameće samo po sebi: kako će se osigurati dobrobit za društvo ako svaki pojedinac gleda samo svoj interes? Kao odgovor na ovo krucijalno pitanje navodilo se da će konkurencija, kao takva, pomoći stvaranju potrebne harmonije između privatnih i javnih interesa. U savršenoj tržišnoj ekonomiji, “nevidljiva ruka tržišta” trebala bi postavljati granice samointeresu i promovirati socio-pravdu i interes cjelokupnog društva. Stoga, nema potrebe za bilo kakvim općeprihvatljivim moralo-socijalnim vrijednostima, niti za ulogom države spram organizacije ekonomije i tržišta. Samointeres, konkurencija, profit kao jedini cilj, postaju temeljni stubovi filozofije kapitalizma koja se primarno određuje kao učenje materijalizma, potrošnje i manija za što većim rastom i progresom. Koje su posljedice ovakve matrice? Posljedice su brojne, bolne, globalne i pogubne. *Čovjek ekonomije*, ogoljen od moralnih vrijednosti, srlja u svoju propast. Uprkos “blagostanju” koje uživa u svojoj zemlji, sljedbenik učenja kapitalizma obično je prezadužen, troši više nego što zarađuje, nezadovoljan je, nesretan, pohlepan, postaje ovisnik i odaje se drogama, alkoholu, špekulacijama, nepoštenju, kockar je i preljubnik, a često i samoubica. Da su, kojim slučajem, unutrašnja ljudska dobrota i općeprihvatljive etičke vrijednosti posustali i da nisu pružili otpor ovoj neprirodnoj navali, svijet bi danas kušao mnogo gora iskustva od postojećih.

Marksizam je ništa drugo do produžena ruka ove sekularističke filozofije. U suštini, marksizam je odigrao veću ulogu u rušenju autoriteta morala, jer je bio agresivno-neprijateljski raspoložen prema religijama kao primarnim učiteljicama morala. Nije birao sredstva da ograniči osnovne slobode pojedinaca i da im zabrani slobodoumlje. Glavna razlika među filozofijama kapitalizma i marksizma spram triju temeljnih pitanja ekonomije, šta, kako i za koga proizvoditi, jeste što je marksizam odgovore na ova pitanja nudio kolektivizacijom i centraliziranom vlašću, a s druge strane kapitalizam je nudio odgovore privatnim vlasništvom i tržišnim mehanizmima. Na kraju se ispostavilo da je marksizam jednako loš kao i kapitalizam, jer je nastao na pogrešnom učenju. Osnove učenja marksizma ne sadrže ništa što bi pomoglo preodgoju i unapređenju pojedinca koji treba donositi odluke spram privatnog i društvenog vlasništva. Ako se pojedinac smatra nesposobnim da donosi odluke i upravlja privatnim vlasništvom u korist društvenih interesa, kako će tek biti sposoban da upravlja nacionaliziranom imovinom u korist društva.

U toj situaciji ima veću šansu i bolju priliku da osigura profit za sebe i to na račun drugih? Takav pristup neminovno je vodio svom urušavanju.

3. *Homo oeconomicus* vs. *Homo islamicus*

Temeljna učenja islama potpuno su drugačija od sekularnih filozofija kapitalizma i marksizma. Islamsko učenje za cilj ima kreirati ravnotežu između materijalnih i duhovnih potreba ljudskih bića, kao jedan tas vage, i između interesa pojedinca i društvene zajednice, kao drugi tas. U suštini, nema ničeg lošeg niti nedozvoljenog u tome da individua ostvari svoj lični interes, ali mora postojati jasan mehanizam koji će joj onemogućiti da prekorači granicu dozvoljenosti i da ne ugrozi prava drugog / drugih. Marksizam, s jedne strane, u potpunosti se oslanja na vladu kao kolektivno upravno tijelo koja ima zadatak da osigura balans u društvenoj zajednici. Međutim, očito je da oni nisu uspjeli kreirati bolje društvo. Kapitalizam, s druge strane, kao sekularno okruženje, smatra da je sistem tržišne ekonomije, uz neznatne intervencije državne vlade, dovoljan za željeni balans u društvu. No, socijalni nemiri, protesti, ekonomske fluktuacije, finansijske krize govore nam da vlada, ipak, morati imati mnogo veću ulogu u ekonomiji jedne zemlje. Veće intervencije države u ekonomiji su imale pozitivne rezultate, ali paralelno dolazi i do deficita u budžetu i povećanja vanjskog duga. U principu, ekonomski problem i dalje ostaje neriješen i postavlja se jedno, rekli bismo, suštinsko pitanje: da li je problem u omjeru privatnog i javnog sektora, ili je riječ o ljudskom faktoru koji ima ključnu ulogu u obama ovim sektorima? Veoma često nije dovoljno shvaćeno da je čovjek-pojedinac esencijalni element i privatnog i javnog sektora. Ukoliko individua ne odigra svoju ulogu pošteno, tačno, adekvatno, i javni sektor trpi posljedice jednako kao i privatni. Možda su čak i veće posljedice po javni sektor, jer pojedinac zaposlen u javnom sektoru ima veće ovlasti, veću moć, veće mogućnosti da zloupotrijebi svoj položaj. Općepoznato je da birokrati koji se služe korupcijom i nemoralom čine nesagledive štete državi od koje žive. Oni su poput štetočina koje uništavaju sve čega se prihvate.

Dakle, glavni zadatak islamskog učenja jeste reforma pojedinca, preobrazba i preodgoj svakog pojedinog člana društvene zajednice. Mnogi danas govore kako je najveća i najteža zadaća odgojiti dijete, nove generacije izvesti na Pravi put. Kako li je teško, tek, preodgojiti odraslog?

Upravo to bila je misija posljednjeg Božijeg poslanika Muhammeda, a. s.: “Uistinu sam poslan samo kako bih usavršio lijepo ponašanje (moral-ahlak)”. (Hadis bilježi Ahmed). Svojim životom, svojim primjerom, Muhammed, a. s., osvajao je srca svojih sljedbenika i uspio preodgojiti svoju generaciju u najbolju generaciju ljudskog roda: “Vi ste narod najbolji od svih koji se ikada pojavio: tražite da se čine dobra djela, a od nevaljalih odvrćate, i u Allaha vjerujete...” (Ali Imran, 110). Stoga, smatramo da su reforma, preobrazba i preodgoj pojedinca, i muškarca i žene, ujedno i željene reforme finansijskih institucija koje će osigurati boljitak za sve ljude.

Reforma ljudskog bića, prema učenju islama, počiva na trima temeljnim stubovima: *tevhid* (jednoća Stvoritelja), *hilafet* (povjereništvo ljudskim bićima) i *adalet* (socio-ekonomska pravda kojoj pripada vrhovna uloga). Ova tri stuba stoje u interrelaciji i skupa nastoje promijeniti svjetonazor ljudskog bića. Ovi koncepti omogućavaju čovjeku da se reformira u trima pravcima. Prvi pravac, tako što će voditi računa o svome ponašanju jer će jednog Dana odgovarati za svoja učinjena djela / nedjela pred Bogom Uzvišenim. Kako će tevhid, vjerovanje u Jednog i Jedinog Boga, i kako će vjerovanje u apstraktni svijet pomoći da se riješe ekonomski problemi svijeta? Tako što će čovjek tevhidom ili vjerovanjem u Stvoritelja značajno promijeniti svoj život, svoja ophođenja prema svima, prema sebi, svojoj porodici, susjedima, čak i prema prirodi, biljkama i životinjama. Shvatit će da univerzum i on sam nisu nastali slučajno i uzalud. Shvatit će da iza svega stoji Svevišnji Znalac, Koji je sve stvorio sa svrhom postojanja. To će mu pomoći da pravilno razumije svoj smisao i ovosvjetsku misiju. A svrha čovjekova postojanja jeste, prema Kur'anu časnom, da bude milost svima, “...a tebe smo samo kao milost svjetovima poslali...” (Al-Anbija, 107). Riječ, “svjetovima” u navedenom kur'anskom ajetu ima izuzetno široku konotaciju i uključuje sva stvorenja. Kako će čovjek postati “milost” svima oko sebe? Može li postati “milost svjetovima” tako što će isključivo težiti svom interesu (self-interes), i zarad toga biti sebičan, pohlepan, nezajažljiv, gaziti slabije, uništavati konkurenciju, eksploatizirati i uzurpirati druge, voditi ratove? Da bi postao “milost svjetovima”, čovjek mora kreirati harmoniju u međuljudskim odnosima, a kako to postići? Da li tržišna ekonomija može sama kreirati željenu harmoniju? Ne, dokazi o tome su očigledni. Naprosto moraju postojati određena pravila ponašanja koja će se slijediti, a Stvoritelj je taj Koji najbolje poznaje svoja stvorenja, naše mahane

i vrline, i Njegova su pravila najadekvatnija. Kako bi nam pomogao, Uzvišeni Allah slao je Svoje poslanike, ljude, kao primjere koje trebamo slijediti: “Vi u Allahovu poslaniku imate divan uzor za onoga koji se nada Allahovoj milosti i nagradi na onome svijetu, i koji često Allaha spominje”. Kada čovjek uzvjeruje u Stvoritelja i kada počne živjeti prema Njegovim uputama, veoma jasno shvati smisao svog bivstvovanja u svim aspektima svoga života, tako i u ekonomskom, tevhidom postaje primjerna osobom koja je, uistinu, milost svjetovima.

Današnje preovladavajuće teorije uče nas da je čovjek “rođen sa grijehom”, ili je “pijun na šahovskoj ploči historiji”, ili je “tabula rasa”, dok islam čovjeka, kao Allahovo odabrano stvorenje, uzdiže na najdostojanstveniji nivo, i uči da je čovjek Allahov halifa, povjerenik na Zemlji. Time je čovjek, uistinu, počašćen od Boga, ali i njegov život dobija dimenziju smisla i odgovornosti. Čovjekove fizičke karakteristike i intelektualni potencijali, ukoliko slijedi Božiju uputu putem Allahovih poslanika, dovoljni su mu da spozna Put istine i da uspješno obavi svoju misiju povjerenika na Zemlji. Drugi koncept, hilafet (povjereništvo ljudskim bićima), ima nekoliko bitnih implikacija:

- halifa je uvjeren da su svi ljudi braća, stvoreni od jednog čovjeka i jedne žene, i da svi ljudi uživaju jednaka prava na život, vjeru, imetak, dostojanstvo i razum, bili oni bijeli ili obojeni, bogati ili siromašni, muškarci ili žene, uglednog porijekla ili ne;
- halifa je uvjeren da on nije istinski vlasnik resursa kojima raspolaže, zna da je on samo povjerenik, i da ima odgovornost pred Bogom i ljudima; resursima se mora koristiti odgovorno, racionalno, pošteno i pravedno, i raditi za dobrobit, ne samo sebe i svoje porodice, već svih Allahovih stvorenja;
- halifa pouzdano zna da on nema pravo biti egoist (self-interes), niti “velika riba” koja jede “male ribe”; ljude drži jednakim sebi i njegov motiv jeste da osigura svima osnovne životne potrebe, da razvija ljudske potencijale, da obogaćuje čovječanstvo i na taj način bude “milost svjetovima”; nadmetanje među ljudima je dozvoljeno, ali nadmetanje u dobročinstvu i plemenitosti, ne u snobizmu, sebičnosti, pohlepi i nepoštenju;
- halifa zna i vjeruje da su svi ljudi rođeni čisti od grijeha, i da niko osim Boga nije dostojan obožavanja i robovanja;

- halifa je uvjeren da će živjeti vječni život poslije smrti i da će odgovarati za svoje postupke na ovom svijetu; stoga, obavezan je brinuti se o svome psiho-fizičkom zdravlju kako bi mogao odgovoriti na sve zahtjeve ovosvjetskog života.

I konačno, socio-ekonomskoj pravdi (*adaletu*) pripada vrhovna uloga u islamskom sistemu vrijednosti: “O vjernici, dužnosti prema Allahu izvršavajte, i pravedno svjedočite! Neka vas mržnja koju prema nekim ljudima nosite nikako ne navede da nepravedni budete! Pravedni budite, to je najbliže čestitosti, i bojte se Allaha, jer Allah dobro zna ono što činite!” (Al-Maide, 8). Pravda i pravednost, sasvim logično, najvažniji su elementi svake društvene zajednice zato što su preduvjet za istinski uspjeh bilo kojih aktivnosti. Suštinski element pravde u jednoj društvenoj zajednici jeste jednakopravičnost svih članova društva, i siromašnih i bogatih, i muškaraca i žena. Apsolutno svi imaju jednaka prava, i jedina osobenost koja “dijeli” ljude jesu njihovi karakteri, njihove moralne vrline, njihova svijest o Bogu: “O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i jedne žene stvaramo i na narode i plemena dijelimo vas da biste se upoznali. Najugledniji kod Allaha jeste onaj koji Ga se najviše boji; Allah, uistinu, sve zna i nije Mu skriveno ništa.» (Al-Hudžurat, 13). Muhammed, a. s., veoma je često svojim sljedbenicima govorio o važnosti pravde: “Uzvišeni Bog ne gleda u vaša tijela niti u vaš socijalni status. Uzvišeni Bog gleda u vaša srca i vaša djela.” “Najplemenitiji među vama jesu oni koji su najboljeg morala.” “Uzvišeni Bog najviše voli one među vama koji najviše pomažu i koriste drugima.” Socio-pravda se ogleda i u jednakoj mogućnosti svih da se koriste resursima, Allahovim darovima, i apsolutno niko nema prava na monopol bilo čim. Eksploatacija i zloupotreba ljudi i resursa prema islamu je nezakonita, “I ljudima prava njihova ne umanjujte i zlo po Zemlji, nered praveći, ne činite...” (Eš-Šuara, 183). Nadalje, jako bitan element socio-pravde u islamu jeste da svi ljudi imaju pravo na rad i na osnovne životne potrebe, egzistenciju, kako bi dostojanstveno živjeli i kako bi mogli izvršavati svoje obaveze prema Bogu. Stoga, islamsko društvo ima obavezu da osigura pravedan ambijent u kojem će svi ljudi moći iskazati svoje potencijale i živjeti od zakonitog rada svojih ruku. Moralna odgovornost islamskog društva jeste da osigura osnovne životne uvjete svima onima koji su unesrećeni ili nisu u mogućnosti živjeti od sopstvenog rada. Zbog toga u islamu postoje institucije zekata i sadake, kao obavezne i dobrovoljne aktivnosti muslimana: “A vi molitvu

obavljajte i zekat dajite, i Poslaniku poslušni budite da bi vam se ukazala milost!” (An-Nur, 56). “Zekat pripada samo siromasima i nevoljnicima, i onima koji ga skupljaju, i onima čija srca treba pridobiti, i za otkup iz ropstva, i prezaduženima, i u svrhe na Allahovu putu, i putniku. Allah je odredio tako! – A Allah sve zna i mudar je.” (At-Tawba, 60). “Oni koji imanja svoja troše na Allahovu putu liče na onoga koji posije zrno iz kojeg nikne sedam klasova i u svakom klasu po stotinu zrna. – A Allah će onome kome hoće dati i više; Allah je neizmjereno dobar i sve zna.” (Al-Baqara, 261).

Primjenom ovih triju koncepata, reforma i preodgoj pojedinca, ujedno bi značila i početak kraja ekonomske krizi i bolji život za sve ljude. Nije li to zajednička polazna osnova svih sistema vrijednosti?

4. Islamski pogled na globalnu finansijsku krizu

Posljednjih godina savremeni svijet potresa globalna finansijska kriza koja prijete da uništi ne samo velike investicione banke i kompanije, nego i cijele nacionalne ekonomije. Posljedice nisu samo ekonomske, već postaju i socijalnog pa i političkoga karaktera. Finansijska kriza jeste kriza finansijskog sistema zemlje. Tipično dolazi do simultanog kolapsa i kraha povezanih finansijskih institucija zbog masovnog pokušaja investitora, špekulanata, zajmodavaca i štediša da svoju imovinu pretvore u likvidni oblik. Taj masovni pritisak za likvidnošću može premašiti mogućnosti finansijskog sistema, te uzrokovati lanac bankrota finansijskih institucija. Do izbijanja krize obično dolazi naglo kada se, zbog nekog događaja, dotada vladajuća optimistička očekivanja, često pretjerana, zamijene masovnim pesimističkim očekivanjima.

Uvaženi učenjaci islamske ekonomije, dr. Chapra i dr. Siddiki, smatraju da je suštinski problem globalne finansijske krize slom kamatnosnog sistema ekonomije. Prema njihovim stavovima, situacija se dodatno pogoršala ekspanzijom kamatonosnih kredita usljed pretjerane likvidnosti i nepromišljenim posuđivanjem novca od strane banaka, na bazi kamate, građanima koji su bili slabe kreditne sposobnosti i realno nisu mogli vraćati ta zaduživanja. S jedne strane, javlja se pohlepa banaka za što većim profitom, a s druge strane, nerealne želje individua i bespotrebno upuštanje u hazardsko poslovanje. Kao drugi bitan uzrok globalne finansijske krize oni navode nemoralnu kockarsku finansijsku inovaciju, poznatiju kao *sekuritizacija*, koja se ogleda u kontroverznoj (u

islamu s razlogom zabranjenoj) prodaji *duga za dug*. Drugim riječima, namjera banaka bila je da prebace rizik s onih koji nisu u mogućnosti vratiti kredit na one koji to mogu i koji žele preuzeti rizik.

Saglasni smo sa stavovima uvaženih teoretičara, ali mi smatramo da suštinski i mnogo bitniji uzrok krize leži ispod površine, u moralnoj sferi čovjekova života. O tim korjenitim ispotpovršinskim uzrocima veoma se malo govori i piše, te otuda i naša teza da su napuštene vrijednosti morala kamen spoticanja za cijelo čovječanstvo. Gore spomenuti "homo oeconomicus", dijete kapitalizma i marksizma, nastoji u što kraćem roku zaraditi velike novce i na taj način maksimalizirati svoj interes, pritom ne birajući sredstva kojima će doći do svog sebičnog cilja. Dijete kapitalizma i marksizma lišeno je moralnih kodeksa, dušu i duhovnost ne priznaje, sam sebi određuje pravila ponašanja, ne poznaje grižnju savjesti, gazi sve pred sobom. Novac mu postaje mjera svih vrijednosti, prekomjerni je potrošač i nastoji nagomilati što više materijalnih dobara. Sve su ove osobine bolesti duše što su postale stil života koji neminovno vodi ka kolapsu, ili, u našem slučaju, ekonomskoj krizi.

Musliman, sljedbenik učenja islama – "homo islamicus" razlikuje se od zapadnog čovjeka – "homo oeconomicus". On teži, prije svega, maksimalizaciji Allahova zadovoljstva, slijedeći Božije upute i sunnet Muhammeda, a. s. Vjeruje u život poslije smrti i polaganje računa za sva svoja djela, teži ravnoteži tijela i duše, ovog i budućeg života, te neprekidno preispituje svoje poslovanje, svakodnevno ponavljajući: "Gospodaru naš, podaj nam dobro i na ovom i na onom svijetu, i sačuvaj nas patnje u ognju!" (Al-Baqara, 201). Musliman je umjeren, moralna načela su žila kucavica njegova stila života, izbjegava prekomjernu, rasipničku, razmetljivu potrošnju: "...i oni koji, kad udjeljuju, ne rasipaju i ne škrtare, već se u tome drže sredine..." (Al-Furqan, 67), nastoji isključivo svojim napornim radom pošteno steći materijalna dobra. Nije sebičan, solidaran je i služi svojoj društvenoj zajednici: I reci: "Trudite se! Allah će trud vaš vidjeti, a i Poslanik Njegov i vjernici, i vi ćete biti vraćeni Onome koji zna nevidljivi i vidljivi svijet, pa će vas On o onome što ste radili obavijestiti." (At-Tawba, 105). Islam, kao njegov sistem života, propisuje mu da vodi računa o sebi i svojoj porodici: "O vi koji vjerujete, sebe i porodice svoje čuvajte od vatre čije će gorivo ljudi i kamenje biti." (At-Tahrim, 6), da bude dobar komšija, solidaran rođak, pravedan i dobročinitelj: "Allah zahtijeva da se svačije pravo poštuje, dobro čini, i da se bližnjima udjeljuje, i razvrat i sve što je odvratno i

nasilje zabranjuje; da pouku primite, On vas savjetuje.” (An-Nahl, 90), te da drugima želi jednako kao i sebi: “...oni vole one koji im se doseljavaju i u grudima svojim nikakvu tegobu, zato što im se daje, ne osjećaju, i više vole njima nego sebi, mada im je i samima potrebno. A oni koji se ušćuvaju lahkosti, oni će, sigurno, uspjeti.” (Al-Hašr, 9).

Da li je moguće da ovakav pojedinac, uz uvjet da praktično primjenjuje Allahove naredbe, bude uzrok globalne ekonomske krize? Odgovor je suvišan.

5. Zaključak

Očito je da su učenja i filozofije, koje ne priznaju Boga kao vrhovnog Zakonodavca i odriču se Njegovih uputa, osuđene na krizu i propast. Baš kao što univerzum i čovjek nisu evoluirali slučajno, tako i sistemi koji žive i djeluju mimo Božije upute neće ni slučajno ni namjerno osigurati svojim društvima *državu blagostanja*. Stvoritelj apsolutno najbolje poznaje prirodu svojih stvorenja, i samo On zna šta je za njih najbolje, i samo On zna na koji način trebaju regulirati svaki pojedini aspekt života, pa tako i ekonomski. Njegovi zakoni, naredbe, zabrane i upute jesu i prevencija i lijek, kako za pojedinca, tako i za društvenu zajednicu. Ispravno razumijevanje Poruke, odziv Poruci i njena praktična primjena, zasebne su teme koje treba izučavati i o njima pisati. Samointeres, egoizam, nepravda postali su izvor sljepila i neminovno vode porazu. Nedostatak morala izvor je svih kriza, kako pojedinaca, tako i društava.

S obzirom na to da konvencionalni finansijski sistem već dugo egzistira, i uprkos trenutnoj ekonomskoj, ali i društvenoj i moralnoj krizi, nerealno je očekivati da će međunarodna zajednica preduzeti radikalne reforme i da će iz korijena mijenjati svoj sistem vrijednosti. Međutim, određeni elementi islamskog finansijskog sistema, koji su ujedno i dio naslijeđa danas predvodničke zapadne civilizacije, nužni su i mogu se sprovesti zarad osiguranja zdravijeg i stabilnijeg svjetskog finansijskog sistema ♦

Armin Vlačić

Economic Crisis and the Crisis of Morality

Summary

Economic crises have different causes and reflect differently on individuals, their families and the society in general. The last two crises that have shaken the contemporary world very powerfully have been named the global economic crisis and the European debt crisis. They are devastating for national economies, and thus devastating for an individual as the subject of economic development. All the analyses of their causes seem to hide all the elements they have in common or they share as the core of their generation – what we call the crisis of morality. Without a clear determination of the causes, it is indeed difficult to define any method for its treatment. This paper deals with the issue of crisis of morality as the underlying cause for the current economic crises. It also looks into the key features of the materialistic, essentially secularist, view of the world, and discusses some of the principal postulates that this value system is based on. Within this context, the author indicated a different approach of “a man of economy” compared to “a man of faith” (i.e. “a man in Islam”). It presents an Islamic view of the global financial crisis and emphasises the importance of promoting moral and ethical values that do not leave any room for human egotism. The moral code has been long defined and is quite clear, and it is the duty of man and society to uphold it in practice. This entails a very demanding task that includes a moral re-education of man as the key cause for economic and all other crises. This is a safe route towards eliminating the substantive causes, and thus also towards preventing the onset of new crises.

Literatura

Knjige, istraživački radovi:

1. Abul Hasan M. Sadeq i Aibit Ghazali, *Pregled islamske ekonomske misli*, El-Kalem, Sarajevo, 1996.
2. Chapra, M. Umer Chapra, *Islam and the Economic Challenge*, Wilthsire, 1992.

3. Claessens, S, Dell Ariccia, G., Igan, D., & Laeven, L., *Lessons and policy implications from the Global financial crisis*. IMF Working Paper No. 10/44 (februar 2010)
4. Coulson, N., *Commercial Law in the Gulf States*, N. Coulson, 2000.
5. El-Fendžeri, Muhammed, Ševki, *El Mezhebul-iktisadi fil-islami*, Mektebetu Ukaz, 1981.
6. El-Fendžeri, Muhammed, Ševki, *Nahve iktisadin islamijj*, Mektebetu Ukaz, 1981.
7. El-Fendžeri, Muhammed, Ševki, *Zatijetus-sijasetil-iktisadijetil-islamijeti ve ehemijetu-l-iktisadil-islami*, Mektebetul-Andžu el-Masrije, 1978.
8. El-Gamal, A. Mahmoud, *Islamic finance – Law, Economics and Practice*, Cambridge University Press, 2006.
9. Farhad Nomani i Ali Rahnema, *Islamski ekonomski sistemi*, El-Kalem, Sarajevo, 1996.
10. Hadžić, Fikret, *Islamsko bankarstvo i ekonomski razvoj*, Ekonomski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2005.
11. Iqbal Zamir, Mirakhor Abbas, *Uvod u islamske finansije, teorija i praksa*, MATE, Zagreb, 2000.
12. Karčić, Fikret i Karić, Enes, *Šerijatsko pravo u savremenim društvima*, Pravni centar Fond otvoreno društvo, Sarajevo, 1998.
13. Korkut, Besim, *Prijevod značenja Kur'ana Časnog*, Ministarstvo za Hadždž i vakuf, Medina, 1412. godine po H.
14. Mallat, Chibli, *Islamic Law and Finance*, Graham and Trotman, London, 1988.
15. Mun'im, Muhammed Abdul *Ennizamul-iktisadil -islami*, Darul-Medžme'il 'ilmi, 1979.
16. Salman Syed, Ali, & Ahmad, Ausaf *Islamic Banking and Finance: Fundamentals and Contemporary Issues*, Islamic Development Bank, IRTI, 2007.
17. Štulanović, Muharem, Hadžić, Fikret: *Osnovi islamske ekonomije i finansija*, Islamski pedagoški fakultet u Bihaću i Ekonomski fakultet u Bihaću, Bihać, 2007.
18. Toseef, Azid: *Antology of Islamic Economics*, International Association for Islamic economics, 2010.
19. Tripp, Charles: *Islam and Moral Economy*, Cambridge University Press, 2006.
20. Usmani, Taqi Muhammad, *Uvod u islamske finansije*, Selsebil, Živinice, 2003.
21. *World Financial Crisis*. Oxford University Press. First Edition.
22. Zaman, *Economic Guidelines in Qur'an*.

Web stranice:

1. Islamic development bank – <http://www.isdb.org>
2. Islamic Research and & Training Institute – <http://www.irti.org>
3. IRTI Publication Management System – <http://www.irtipms.org>
4. The Global University of Islamic Finance – <http://www.inceif.org/>
5. Al Huda Center of islamic banking and economics – <http://www.alhudacibe.com/>
6. Islamica Magazine – <http://islamicamagazine.com/>
7. Index of Downloadings – <http://www.failaka.com/downloads/>